

**LA CONSTRUCCIÓ DEL COS IDEOLÒGIC FEMENÍ EN L'ÈPOCA MODERNA:
UNA APROXIMACIÓ AL FONTS ANTIC DES DE LA PERSPECTIVA DE GÈNERE**

Cristina Beltrán Fortuño

Programa de doctorat: Estudis lingüístics, literaris i culturals

Universitat de Barcelona

crisbf1404@gmail.com

orcid.org/0000-0001-5151-6179

1. OBJECTIUS I HIPÒTESIS DE LA PONÈNCIA

Els aspectes que proposo treballar en aquesta ponència estan relacionats amb la possibilitat d'inspirar línies de recerca al voltant de la construcció del cos femení sobre la base dels documents dels que disposa el fons antic de la UB. En aquest sentit, l'objectiu és fer una recerca del fons que plantegi (soscavar) el discurs normatiu sobre la sexualitat y el cos de les dones durant l'època moderna-colonial partint de la perspectiva de gènere i d'algunes problemàtiques formulades des dels feminismes. A més, en aquest cas he acotat el període històric a les produccions culturals elaborades o difoses durant el s.XVII, per tant, ha sigut una recerca de documentació que s'ha emmarcat en tota la realitat que es desplega posteriorment al concili de Trento i en plena expansió de les monarquies europees que va comportar una radicalització de les polítiques de control i de normes disciplinaries per a la regulació dels cossos i de les relacions.

Parteixo de la premissa, per altra banda, desenvolupada des dels feminismes, de que es tracta de la creació d'un cos ideològic que serveix com a mecanisme per a la (re)producció de l'ordre social. La meua línia de recerca es centra en la representació dels cossos i els estereotips femenins racialitzats al carib durant el segle XIX y XX. No obstant això, totes aquestes representacions estereotipades si bé es fonamenten en estereotips racistes, també recullen la imatge tradicional de «la dona» que es va anar perfilant simultàniament durant l'època colonial, justament com a instruments de expansió i reproducció de l'ordre colonial patriarcal. En aquest sentit, trobo interessant rastrejar com s'articulaven aquests discursos sobre «la dona», que arrelaran a l'imaginari de les societats colonials estructurades socio-racialment, a través de l'estudi del fons.

D'entrada, aquesta preocupació sobre la regulació del vestit, el control de les relacions socials o la higiene revela una mirada patriarcal-colonial sobre el cos de les dones fonamentada en una naturalesa o essència sexual demoníaca. Per altra banda, és important destacar que es van establir divisions binàries entre les dones sobre la base de l'honor que es reflectien en les normatives al voltant de la vestimenta. La documentació disponible al fons antic de la UB permet estudiar la creació d'aquestes categories de dones que prenen com a principi la relació sexual amb els homes i que no pot separar-se del lloc socioeconòmic que ocupaven; en relació amb la difusió d'aquestes produccions culturals cal dir que s'emmarquen en el discursos ideològics religiosos, si bé secundats i avalats

pel saber científic i els tractats moralistes de l'època. Per tant, es va aprofundir en un control ferri del comportament social i de la sexualitat de les dones de les elits que es va emmarcar en les pràctiques repressives sobre la sexualitat i els sabers tradicionals de totes les dones (cacera de bruixes) en un context històric específic. Al respecte, a través del fons antic de la UB és possible estudiar aquestes construccions discursives que es reflecteixen en els codis de vestimenta relacionats amb l'honor, les pràctiques d'higiene i les lleis que regulaven les relacions i els comportaments socials i sexuals a l'espai públic durant aquesta època.

Si es té en compte l'acoblament dels processos que s'estaven produint al segle XVII s'entén la construcció ideològica del cos de «la dona» com un pilar fonamental del manteniment de l'estructura social. Però també de l'expansió política i econòmica europea. En el marc de la conquesta de Les Amèriques (esclavització i extermini d'essers humans i cultures), el desplegament de l'Estat Modern, els conflictes religiosos i els nous paradigmes científics, es van anar desenvolupant construccions ideològiques (gènere i raça) i pràctiques disciplinàries/repressives sobre els *altres-cossos* que permetien la (re)producció de mà d'obra i del ordre social en el marc de l'expansió de les monarquies europees. El que considero interessant plantejar des d'un enfocament feminista és el canvi de paradigma al voltant de la concepció del cos durant l'Edat Moderna que, tot i que ja es venia produint, cristal·litzà en el marc de la revenja radical de la contrareforma i el protestantisme i l'expansió europea (territorial i econòmica). Durant aquest segle es desenvolupà una reacció contra el cos i la voluptuositat renaixentista i contra la sexualitat i sabers de l'Edat mitjana. Des de la perspectiva feminista s'assenyala que aquesta ofensiva té com a centre el cos de les dones, la present aproximació al fons antic tracta de rastrejar aquestes regulacions sobre els cossos que desvetllen, sobretot, la mirada patriarcal-colonial.

2. MARC TEÒRIC I METODOLOGIA

Parteixo de diferents categories temàtiques que han orientat l'anàlisi del fons: en primer lloc les perspectives que tracten la similitud en la construcció del gènere i la raça que em permet situar contextualment la construcció ideològica de la feminitat a l'època moderna en el marc expansiu imperial europeu; d'altra banda, la perspectiva i propostes

desenvolupades des dels postulat feministes que han aportat avenços importants respecte al honor, al matrimoni y el contracte sexual (Pateman: 1995); així com estudis sobre dones als territoris de la Monarquia Hispànica i a Catalunya en particular. El meu punt de partida són alguns treballs realitzats per especialistes sobre la temàtica emmarcats en la perspectiva feminista. Isabel Pérez Molina (2004) té un article interessant sobre vestimenta i virginitat que també m'ha donat orientació de com plantejar la investigació del fons i l'exposició: la classificació binària de les dones està associada a la naturalesa de les relacions socials i/o sexuals amb els homes i es reflecteix o es produeix amb els discursos religiosos, científics i moralistes de l'època moderna. La perspectiva feminista crítica al marxisme de Silvia Federici (2004)-estudi sobre la cacera de bruixes i la violència envers les dones en l'època Moderna- planteja aquest procés vinculat a la pèrdua de control per part de les dones dels seus cossos, de la seva sexualitat i de la reproducció que tenien durant l'Edat Mitjana.

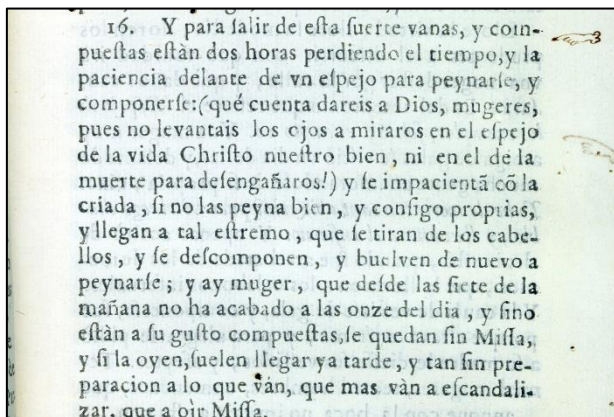
En segon lloc, la recerca s'ha plantejat en dos nivells: de entrada, els discursos normatius sobre el cos de les dones que s'articulen en les propostes i debats de l'època i, en segon lloc, fer una recerca sobre documents on es plasmen aquests discursos. La cerca es fa a partir de paraules clau en el tipus de documentació on es reflecteixin aquestes problemàtiques. En primer lloc, per a l'estudi dels discursos que configuren el cos ideològic femení, el fons antic disposa de: tractats morals i religiosos; així com controvèrsies teològiques i eclesiàstiques; sermonaris; teologia moral; tractats mèdics o manuals confessió. L'anàlisi d'aquests documents reflecteixen la moral i la societat de l'època, però alhora també poden plantejar-se com artefactes culturals que (re)construeixen dels cos femení. En segon termini, un aspecte no abordat, però que seria interessant estudiar, són les ordenances i lleis municipals a Barcelona i a Catalunya disponibles al fons que, en general, regulaven les relacions socials i el comportament de les persones, així com les lleis de vestimenta.

Finalment, un altre aspecte que queda pendent però que sens dubte seria molt interessant és la recerca de la documentació judicial, judicis o sentències, on s'interpreten les conseqüències d'aquest discursos en la quotidianitat i els conflictes i estratègies que feien servir les dones per esquivar aquest marc repressiu, si és que ho feien. Ja per acabar la exposició aquesta part metodològica, la documentació que és rellevant per a aquesta perspectiva no es fàcil de trobar si partim només de la categoria «dona» o «dones», per

altra banda, es revela amb altres paraules clau que històricament es vinculen a les dones, aquestes són : moral i vida quotidiana, indumentària, honor, educació moral, dret i ètica, bruixeria, sexualitat dones, virtut, vida cristiana, higiene o vicis.

3. CONTINGUT DOCUMENTAL DE L'EXPOSICIÓ

Si bé molts dels textos que plantegen qüestions al voltant de la higiene, la indumentària i la bellesa van dirigits a tota la població, és cert que l'habitual era que les dones fossin el blanc de les crítiques desenvolupades pels experts de l'època: clergues, metges i moralistes. Els aspectes que s'abordaven en aquests textos són molt amplis, però, destaquen l'ús de *afeytes*, la crítica a la moda, així com qüestions relatives al bany o també la disciplina en les tasques de la llar. Així, en el marc de la contrareforma en el qual es va anar desenvolupant l'escena cultural barroca, es criticava a les dones que utilitzaven *afeytes* que era mal vist per diverses raons: en primer terme, per voler esmenar l'aspecte atorgat l'obra divina i, en segon lloc, al considerar que un arranjament excessiu provocava caure en el pecat de la vanitat i la luxúria. A la següent imatge (imatge 1), que forma part dels documents presentats en l'exposició, s'exposen aquestes tesis.

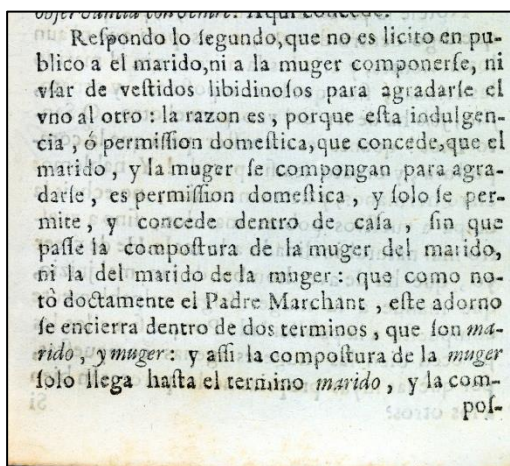

Imatge 1. Ezcaray, Antonio de: *Vozes del dolor, nacidas de la multitud de pecados que se cometen por los trages profanos, afeytes, escotados*

Per altra banda, s'han plantejat estudis interessants en la moda que situen les crítiques de clergues i moralistes en el canvi de conjuntura política que, traspasat a territori de la cura de el cos i la indumentària, simbolitzava la fi de l'hegemonia hispànica. Així, la indumentària fosca i rígida pròpia de la casa d'Àustria donava pas a una moda

d'influència francesa. Les problemàtiques entorn de la moda que incorporen un enfocament gènere i / o feminista també donen compte del diferent tracte cap al vestit en les dones en funció dels sectors socials als quals pertanyien i les ocasions en què era o no apropiat utilitzar certa vestimenta. Així, d'una banda, es pot abordar la construcció binària dels discursos al voltant de les dones travessat per la relació social i sexual amb els homes i en funció del lloc que ocupaven en la societat, i, en segon terme, la contundent divisió entre els espais públic privat. En aquest sentit trobem textos en què s'exposa clarament l'únic moment en què l'ús d'un vestit, que se suposa pecat mortal, pot tolerar-se, que és en

la intimitat entre marit i dona. A continuació, un paràgraf que il·lustra aquesta idea

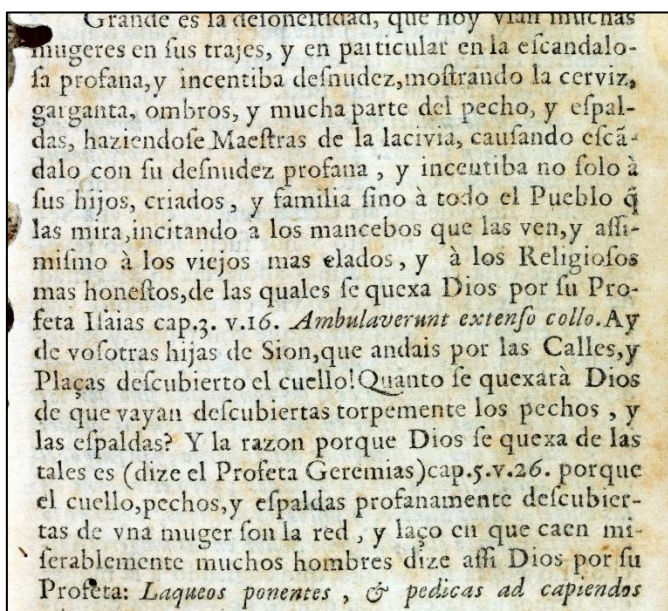
Imatge 2. Ezcaray, Antonio de: *Vozes del dolor, nacidas de la multitud de pecados que se cometen por los trages profanos, afeytes...*

(imatge 2).

Isabel Pérez Molina es refereix a la creació de categories de dones, dividides entre bones i dolentes, o sigui, honestes i deshonestes vinculat a les relacions sexuals amb els homes.

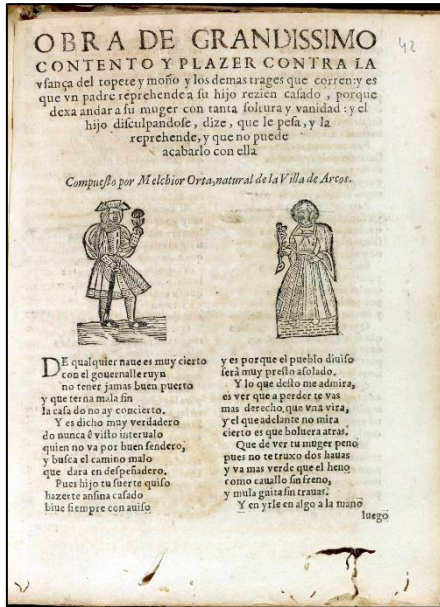
Aquesta dicotomia explica l'autora anava unida al concepte de l'honor que lligat a la conducta sexual era fonamental per mantenir l'estructura social i que se utilitzaria per avalar la limitació

de la seva capacitat jurídica i marcava les pautes d'educació de les nenes. Tota aquesta qüestió fa relació al cos, a la manera de cobrir-lo i adornar-lo, que s'uneix a impuresa o castedat segons el vestit i comportament sexual. En aquest sentit, l'autora senyala que la condemna o per el contrari la idea de que les dones s'adornen per als homes, s'inscriu dins dels paràmetres de la institució de la heterosexualitat obligatòria al discurs patriarcal. Els textos seleccionats mostren aquests plantejament que senyala Pérez-Molina (imatge 3).

Imatge 3. Ramírez, Juan Agustín: *Norte de pureza y claros desengaños para convencer a las mujeres vayan honestas en sus trajes y escotados ...*

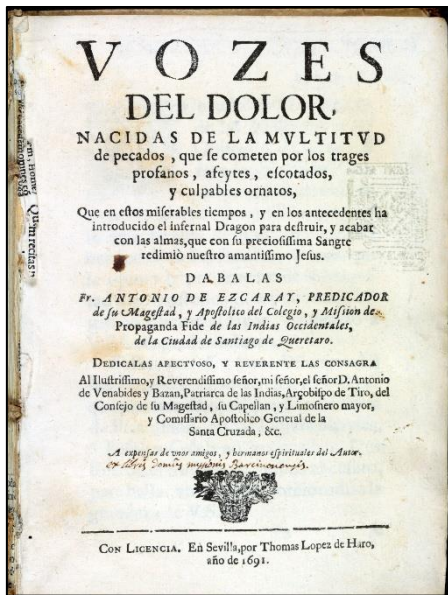
Per acabar aquesta ponència, que és una aproximació metodològica al contingut de l'exposició, he recollit alguns exemples de documents que conté el fons antic, aquestes són les portades d'algunes dels documents seleccionats que podreu trobar a l'exposició, acompanyats de un breu comentari que trobareu a l'exposició.

Horta, Melchor. *Obras de grandissimo contento y plazer contra la usança del topete y moño y los demas trages que corren: y es que un padre reprehende a su hijo rezien casado porque dexa andar a su muger con tanta soltura y vanidad, y el hijo, disculpandose, dize que le pesa y la reprehende y que no puede acabarlo con ella.* Barcelona: 1632.

Aquest document mostra la prevalença del discurs patriarcal que justifica la debilitat d'espiritual de les dones i la seva inclinació al pecat. En aquest sentit, aquest text exposa com el control sobre el decor en el

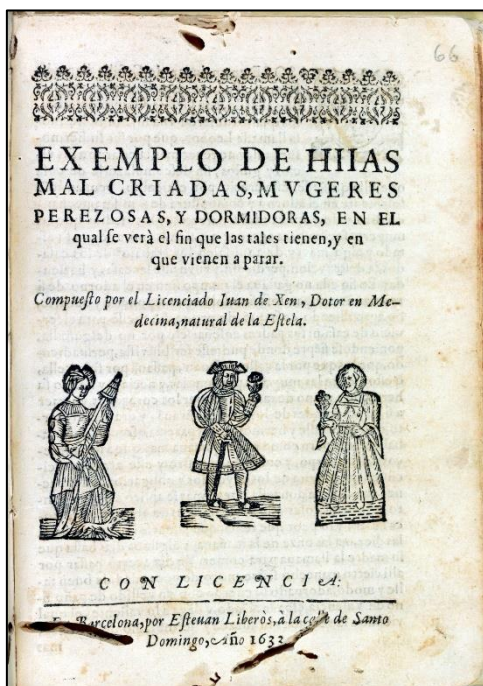
vestit, sobretot pel que fa a les dones, preocupava als moralistes, homes de lleis i sacerdots, per tal d'evitar la immoralitat i comportament sexual reprobable, com l'adulteri, que es vinculava a l'absència de pudor en el vestir a què eren «naturalment propenses» les dones. Aquest tipus de discursos justificaven el domini de les dones sobre la base d'estereotips femenins que, si bé estaven dirigits sobretot a les dones de les elits, arribaven a les classes populars a través de sermons en les parròquies, i, en tot cas, col·locaven a l'home com a principi d'ordre i en oposició a «la dona» com un element de desordre.

Ezcaray, Antonio de. *Vozes del dolor, nacidas de la multitud de pecados que se cometen por los trages profanos, afeytes, escotados y culpables ornatos que en estos miserables tiempos, y en los antecedentes, ha introducido el infernal dragon para destruir y acabar con las almas que ... redimiò ... Jesus.* Sevilla: 1691.

Com les altres obres seleccionades, aquest document s'inscriu dins la literatura moral posterior a Trento per a la regulació de la indumentària i que travessa la producció llibresca política, filosòfica, mèdica i

literària. En tots els casos es tracta de difondre idees de moderació en el vestir i els ornaments, així com el rebuig a la utilització de «afeytes» i altres pràctiques vinculades a l'eròtica del vestir. Es centra en la crítica a la coqueteria i l'aspecte físic.

Xen, Juan de. *Exemplo de hias mal criadas, mugeres perezosas y dormidoras en el qual se verá el fin que las tales tienen y en que vienen a parar.* Barcelona: 1633.

En aquest text, elaborat pel doctor en medicina Juan de Xen, s'exposen en forma de relat les conseqüències d'una inadequada educació de les dones, tant per a elles com per a la seva família. En aquest sentit, aquest models de conducta estaven basats en una suposada naturalesa masculina i femenina sobre els quals s'havien constituït els element bàsics de construcció de

gènere que es varen construir com a discursos normatius que tractaven d'adaptar les conductes individuals i col·lectives de les dones i que eren promoguts i difosos per teòlegs si bé secundats per discursos jurídics, mèdics i literaris.

4. BIBLIOGRAFIA RECOMANADA

- Bartra, E., (2010): «Acerca de la investigación y la metodología feminista», pp. 67 – 78, en *Investigación feminista: epistemología, metodología y representaciones sociales*. México, D.F.: Centro de investigaciones interdisciplinarias de Ciencias Sociales y Humanidades, Universidad Autónoma de México.
- Candau, L., (2014): *Las mujeres y el honor en la Europa Moderna*. Huelva: Universidad de Huelva.
- Federici, S., (2004): *El Calibán y la bruja*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- Leites, E., (1990): *La invención de la mujer casta*, Madrid, Siglo XXI. 15-19.
- López-Cordón, V., (2015): «Los estudios históricos sobre las mujeres en la Edad Moderna: estado de la cuestión». *Revista de Historiografía* (22), 147-181.
- Mendieta, E., (2015): «Del silencio al alboroto: el control del lenguaje de la mujer en la Edad Moderna». *Memoria y civilización* (18), 127-168.
- Morant-Deusa I, Bolufer-Peruga M. (2009): «Historia de las mujeres e Historia de la vida privada: confluencias historiográficas». *Studia Historica: Historia Moderna*. http://revistas.usal.es/index.php/Studia_Historica/article/view/4786
- Morte, A., (2012): «Que si les oían reñir o maltratar el marido a la mujer la socorriesen: familia, vecindad y violencia contra la mujer en la Edad Moderna». *Revista de Historia Moderna*, (30), 211-227.
- Pateman, C., (1995): *El contrato sexual*. Barcelona: Ed. Anthropos.
- Ortego, M.ª A., «Discursos y prácticas sobre el cuerpo y la higiene en la Edad Moderna». *Cuadernos de Historia Moderna*, (8), 67-92.
- Pérez-Molina, I., (1997): *Las mujeres ante la ley en la Catalunya Moderna*. Granada: Ed. Universidad de Granada.
- Pérez-Molina, I., (2004): «La normativización del cuerpo femenino en la Edad Moderna: el vestido y la virginidad». *Espacio, tiempo y forma IV, Historia Moderna* (17)